

1. Je pomerne rozšíreným názorom, že história sa na rozdiel od tzv. fyzikálnych vied zaoberá skôr opisom jednotlivých udalostí z minulosti než hľadaním všeobecných zákonov, ktoré môžu riadiť tieto udalosti. Ak budeme tento názor pokladať za charakteristiku typu problému, ktorým sa niektorí historici hlavne venujú, zrejme ho nemožno odmietnuť. Určite je však neakceptovateľný, ak má vyjadrovať teoretickú funkciu všeobecných zákonov vo vedeckom historickom výskume. Nasledujúce úvahy majú odôvodniť túto myšlienku tak, že sa trochu podrobnejšie ukáže, že funkcia všeobecných zákonov v histórii sa celkom podobá ich funkcii v prírodných vedách, že tieto zákony predstavujú nepostrádateľný nástroj historického výskumu a že dokonca tvoria spoločné východisko rozličných postupov, ktoré sa bežne pokladajú za typické v sociálnych vedách na rozdiel od prírodných vied.

Pod všeobecným zákonom budeme rozumieť tvrdenie vo forme univerzálneho kondicionálu, ktoré sa dá dokázať alebo vyvrátiť na základe adekvátnych výsledkov empirického skúmania. Výraz „zákon“ vzbudzuje dojem, že dané tvrdenie je skutočne dobre potvrdené relevantnou dostupnou evidenciou. Keďže toto obmedzenie je na naše účely v mnohých prípadoch irelevantné, často budeme namiesto výrazu „všeobecný zákon“ používať výraz „hypotéza univerzálnej formy“ alebo, stručne, „univerzálna hypotéza“ a ak bude treba, budeme podmienky uspokojivého potvrdenia formulovať nezávisle. V kontexte tejto state možno predpokladať, že univerzálna hypotéza tvrdí pravidelnosť tohto druhu: vždy, keď sa vyskytne udalosť istého špecifikovaného druhu P na určitom mieste a v určitom čase, vyskytne sa nejaká udalosť špecifikovaného druhu U na nejakom mieste a v nejakom čase, ktoré nejakým presne stanoveným spôsobom súvisia s miestom a časom výskytu prvej udalosti. (Symboly „ P “ a „ U “ majú naznačovať slová „príčina“ a „účinnok“, ktoré sa často, no vôbec nie vždy, aplikujú na udalosti spojené pomocou zákona uvedeného druhu.)

2.1. Hlavnou úlohou všeobecných zákonov v prírodných vedách je spájať udalosti do modelov, ktoré sa bežne nazývajú *explanácia* a *predikcia*.

Ako sa bežne hovorí, explanácia výskytu nejakej udalosti istého špecifikovaného druhu U na istom mieste a v istom čase spočíva v tom, že sa určia príčiny alebo determinujúce faktory danej udalosti druhu U . Tvrdenie, že množina udalostí – napríklad druhu $P_1, P_2, \dots, P_n$ – zapríčinila udalosť, ktorá sa má vysvetliť, je rovnocenné tvrdeniu, že podľa istých všeobecných zákonov množinu udalostí spomenutého druhu pravidelne

sprevádza udalosť druhu U . Vedecká explanácia danej udalosti teda pozostáva z

- (1) množiny tvrdení, ktoré tvrdia výskyt istých udalostí $P_1, P_2, \dots, P_n$ v istých časoch a na istých miestach;
- (2) množiny takých univerzálnych hypotéz,
  - a) empirická evidencia dostatočne dobre potvrdzuje tvrdenia z oboch skupín;
  - b) z týchto dvoch skupín tvrdení možno logicky dedukovať vetu, ktorá tvrdí daný výskyt udalosti U .

Vo fyzikálnom vysvetlení by skupina (1) opisovala počiatočné a hraničné podmienky výskytu konečnej udalosti. Vo všeobecnosti povieme, že skupina (1) stanovuje *determinujúce podmienky* udalosti, ktorá sa má vysvetliť, kým skupina (2) obsahuje *všeobecné zákony*, na ktorých je založená daná explanácia. Implikujú tvrdenie, že vždy, keď sa vyskytnú udalosti druhu opísaného v prvej skupine, nastane udalosť druhu, ktorý sa má vysvetliť.

Ilustrácia. Nech udalosťou, ktorú treba vysvetliť, je prasknutie automobilového chladiča počas studenej noci. Vety zo skupiny (1) môžu stanovovať nasledujúce počiatočné a hraničné podmienky. Auto zostalo celú noc na ulici. Jeho chladič, ktorý je vyrobený zo železa, bol celkom naplnený vodou a viečko bolo silne zatiahnuté. Teplota počas noci klesla z 39°F večer na 25°F ráno; tlak vzduchu bol normálny. Tlak prasknutia materiálu chladiča je taký a taký. – Do skupiny (2) by patrili napríklad nasledujúce empirické zákony. Voda zamrzá pri teplote menšej ako 32°F a za normálneho tlaku vzduchu. Ak objem vody zostáva konštantný alebo sa znižuje a teplota je menšia ako $39,2^\circ\text{F}$, tlak jej objemu narastá s poklesom teploty; keď voda zamrzne, tlak opäť narastá. Napokon by do tejto skupiny mal patriť kvantitatívny zákon týkajúci sa zmeny tlaku vody ako funkcie jej teploty a objemu.

Z tvrdení týchto dvoch druhov možno na základe logického usudzovania odvodiť záver, že chladič v noci praskol. Našla sa explanácia danej udalosti.

2.2. Je dôležité, aby sme mali na mysli, že symboly „ U “, „ P “, „ P_1 “, „ P_2 “ atď., ktoré sme použili, zastupujú druhy alebo vlastnosti udalostí, nie to, čo sa niekedy pokladá za individuálne udalosti. Predmetom opisu alebo explanácie v akomkoľvek odvetví empirickej vedy je totiž vždy výskyt udalosti istého druhu (napríklad pokles teploty o 14°F , zatmenie Mesiaca, delenie bunky, zemetrasenie, nárast zamestnanosti, politická vražda) na danom mieste a v určitom čase, alebo v danom empirickom objekte (napríklad v chladiči istého auta, v planetárnej sústave, v danej historickej osobnosti atď.) v istom čase.

To, čo sa niekedy nazýva úplným opisom individuálnej udalosti (napríklad zemetrasenia v San Franciscu roku 1906 alebo vraždy Júlia Cézara) by vyžadovalo formuláciu tvrdenia o všetkých vlastnostiach, ktoré vykazuje daná priestorová oblasť alebo daný individuálny objekt počas doby trvania danej udalosti. Takáto úloha sa nikdy nedá úplne uskutočniť.

A fortiori je nemožné vysvetliť individuálnu udalosť v zmysle vysvetlenia *všetkých* jej charakteristík prostredníctvom univerzálnych hypotéz, hoci explanáciu toho, čo sa udialo na určitom mieste a v určitom čase možno postupne viac a viac spresňovať a dopĺňať.

V tomto ohľade však nie je žiadny rozdiel medzi históriou a prírodnými vedami: aj história, aj prírodné vedy môžu vysvetliť svoj predmet iba pomocou všeobecných pojmov a história nemôže „uchopiť jedinečnú individualitu“ svojho predmetu štúdia o nič viac ani o nič menej ako fyzika alebo chémia.

3. Z uvedenej analýzy vedeckej explanácie viac či menej bezprostredne vyplývajú nasledujúce body, ktoré sú osobitne dôležité pre otázky, o ktorých sa bude hovoriť.

3.1. O množine udalostí môžeme povedať, že zapríčinila danú udalosť, ktorá sa má vysvetliť, iba vtedy, keď možno uviesť všeobecné zákony, ktoré uvedeným spôsobom spájajú „príčiny“ a „účink“.

3.2. Bez ohľadu na to, či sa používa alebo nepoužíva terminológia príčina-účinnok, vedeckú explanáciu dosiahneme iba vtedy, keď sa použijú empirické zákony spomenuté v bode (2) v 2.1.¹

3.3. Používanie univerzálnych empirických hypotéz ako explanačných princípov odlišuje pravú explanáciu od pseudoexplanácie, akou je napríklad pokus vysvetliť isté aspekty organického správania odvolaním sa na entelechiu, pre ktorú sa nezaviedli žiadne zákony zachytávajúce jej fungovanie, alebo vysvetlenie úspechov danej osoby prostredníctvom jej „dejinného poslania“, „predurčeného osudu“ alebo podobných pojmov. Vysvetlenia tohto druhu spočívajú skôr na metaforách než na zákonoch. Majú skôr obrazovú a emocionálnu príťažlivosť, neprenikajú do faktických súvislostí. Dedukciu z testovateľných tvrdení nahrádzajú vágnymi

¹ Zdá sa, že Maurice Mandelbaum vo svojej celkovo veľmi obsiahnutej analýze relevantnosti a kauzálneho pôsobenia v histórii (*The Problem of Historical Knowledge* (Problém historického poznania), New York 1938, siedma a ôsma kapitola) zastáva názor, že je rozdiel medzi „kauzálnou analýzou“ či „kauzálnou explanáciou“ udalostí a stanovením vedeckých zákonov, ktorými sa riadi v zavedenom zmysle. Tvrdí, že „vedecké zákony možno formulovať iba na základe kauzálnej analýzy“, ale že „nie sú náhradami za úplne kauzálne explanácie“ (loc. cit., s. 238). Z dôvodov, ktoré som uviedol, sa toto rozlíšenie nezdá oprávnené: každá „kauzálna explanácia“ je „explanáciou na základe vedeckých zákonov“. Tvrdenie o kauzálnom spojení medzi istými udalosťami sa totiž dá vedecky zdôvodniť iba odvolaním sa na empirické zákony.

analogiami a intuitívnou „prijateľnosťou“, a sú teda ako vedecké explanácie neprijateľné.

Každá explanácia, ktorá má vedeckú povahu, sa dá objektívne kontrolovať napríklad pomocou týchto testov:

- a) empirického testu viet stanovujúcich determinujúce podmienky;
- b) empirického testu univerzálnych hypotéz, na ktorých explanácia spočíva;
- c) preverenia, či je explanácia logicky presvedčivá v tom zmysle, že vety opisujúce udalosť, ktorá sa má vysvetliť, vyplývajú z tvrdení zahrnutých do skupín (1) a (2).

4. Teraz možno stručne formulovať funkciu všeobecných zákonov vo vedeckej predikcii. Zhruba povedané, predikcia v empirických vedách spočíva v tom, že sa odvodí tvrdenie o istej budúcej udalosti (napríklad o relatívnej polohe planét voči Slnku niekedy v budúcnosti) z 1. tvrdení opisujúcich určité známe (minulé alebo súčasné) podmienky (napríklad polohy a hybnosti planét v nejakom minulom či súčasnom okamihu) a 2. adekvátnych všeobecných zákonov (napríklad zákonov nebeskej mechaniky). Logická štruktúra vedeckej predikcie je teda totožná s logickou štruktúrou vedeckej explanácie, ktorú sme opisali v 2.1. Konkrétne vo všetkých empirických vedách predikcia, rovnako ako explanácia, zahŕňa odkaz na univerzálne empirické hypotézy.

Zvyčajný rozdiel medzi explanáciou a predikciou spočíva najmä na pragmatickom rozdiely medzi nimi: kým v prípade explanácie je známe, že konečná udalosť nastala a treba hľadať jej determinujúce podmienky, v prípade predikcie je situácia opačná – počiatočné podmienky sú dané a treba určiť ich účinok, ktorý v typickom prípade ešte nenastal.

So zreteľom na štrukturálnu rovnakosť explanácie a predikcie možno povedať, že explanácia, ako sa charakterizuje v 2.1, nie je úplná, pokiaľ by nemohla slúžiť aj ako predikcia: ak konečnú udalosť možno odvodiť z počiatočných podmienok a univerzálnych hypotéz stanovených v explanácii, takisto by sa dala na základe znalosti počiatočných podmienok a všeobecných zákonov predikovať ešte predtým, než skutočne nastala. Napríklad počiatočné podmienky a všeobecné zákony, ktoré by astronóm mohol uviesť v explanácii konkrétneho zatmenia Slnka, by teda mohli slúžiť aj ako postačujúci základ na predpoveď zatmenia pred jeho výskytom.

Iba zriedkavo, ak vôbec, niekedy sa však explanácie formulujú tak úplne, aby sa prejavil ich prediktívny charakter (ktorý by mal odhaliť test označený ako c) v 3.3). Explanácia, ktorá má vysvetliť výskyt nejakej udalosti, je bežne neúplná. Môžeme teda počuť vysvetlenie, že stodola zhorela „preto, lebo“ niekto odhodil horiacu cigaretu na seno, alebo že isté politické hnutie malo veľkolepý úspech „preto, lebo“ ťažilo z rozšíre-

ných rasových predsudkov. Podobne v prípade prasknutého chladiča by sa bežný spôsob formulácie explanácie obmedzoval na to, že auto stálo v zime a chladič bol naplnený vodou. – V takýchto explanačných tvrdeniach sa úplne vynechávajú (niekedy azda ako „samozrejmosť“) všeobecné zákony, ktoré udeľujú stanoveným podmienkam status „príčiny“ alebo „determinujúcich faktorov“, a navyše zoznam determinujúcich podmienok zo skupiny (1) je neúplný. Ilustrujú to predchádzajúce príklady, ale aj analýza prípadu o prasknutom chladiči: ako by ukázalo podrobnejšie preskúmanie, dokonca aj takúto podrobnú formuláciu determinujúcich podmienok a univerzálnych hypotéz by bolo treba rozviesť, aby slúžila ako dostatočný základ na deduktívne odvodenie záveru, že daný chladič v noci praskol.

V niektorých prípadoch možno považovať neúplnosť daného vysvetlenia za nepodstatnú. Môžeme mať napríklad pocit, že explanáciu, o ktorej sme hovorili v poslednom prípade, by sme mohli doplniť, keby sme chceli. Máme totiž dôvod predpokladať, že poznáme druh determinujúcich podmienok a všeobecných zákonov, ktoré sú v tomto kontexte relevantné.

Veľmi často však narážame na „explanácie“, ktorých neúplnosť nemožno jednoducho vybaviť ako nepodstatnú. O metodologických dôsledkoch tejto situácie budeme hovoriť neskôr (najmä v 5.3 a 5.4).

5.1. Predchádzajúce úvahy sa týkajú *explanácie v histórii*, tak aj explanácie v ktoromkoľvek inom odvetví empirickej vedy. Aj historická explanácia má za cieľ ukázať, že daná udalosť nebola „vecou náhody“, ale dala sa očakávať vzhľadom na isté predchádzajúce alebo súčasné podmienky. Spomínané očakávanie nie je proroctvom či veštbou, ale racionálnou vedeckou anticipáciou, ktorá vychádza z predpokladu všeobecných zákonov.

Ak je tento názor správny, zdá sa čudné, že hoci väčšina historikov predkladá explanácie historických udalostí, mnohí z nich popierajú, že by siahli po nejakých všeobecných historických zákonoch. Túto situáciu však možno vysvetliť podrobnejším štúdiom explanácie v histórii, ako môže ukázať nasledujúca analýza.

5.2. V niektorých prípadoch sú univerzálne hypotézy, ktoré tvoria podklad historickej explanácie, pomerne explicitne uvedené, ako ilustruje zvýraznená pasáž v nasledujúcom pokuse vysvetliť tendenciu vládnych agentúr chrániť sa a rozširovať (kurziva je autorova):

Ako sa činnosti vlády rozširujú, viac ľudí si osvojuje nezadateľný záujem o pokračovanie a rozvoj vládnych úloh. *Ľudia, ktorí majú prácu, ju nechcú stratiť; tí, ktorí si privykli na istú šikovnosť, nevitajú zmenu; tí, ktorí si zvykli na uplatňovanie istého druhu moci, sa neradi vzdávajú svojej kon-*

troly – ak niečo chcú, je to získanie väčšej moci a zodpovedajúcej väčšej prestíže...

Keď sa teda raz vládne kancelárie a úrady zriadili, vzápätí vynakladajú úsilie nielen na to, aby sa posilnili pred útokom, ale aj na to, aby sa zväčšila sféra ich operácií.²

Väčšina explanácií, ktoré sa objavujú v histórii alebo sociológii, však nezahŕňa explicitnú formuláciu všeobecných pravidielností, ktoré predpokladajú. Zdá sa, že sú aspoň dva dôvody, ktoré to vysvetľujú.

Po prvé, spomínané univerzálne hypotézy často nejako súvisia s individuálnou alebo sociálnou psychológiou, o ktorej sa predpokladá, že ju každý pozná zo svojej každodennej skúsenosti. Mlčky sa teda pokladajú za dané. Táto situácia sa celkom podobá situácii uvedenej v 4.

Po druhé, často by bolo veľmi ťažké explicitne formulovať východiskové predpoklady s dostatočnou jasnosťou a zároveň tak, aby súhlasili so všetkou dostupnou relevantnou evidenciou. Pri skúmaní adekvátnosti navrhutej explanácie je veľmi poučné pokúsiť sa o rekonštrukciu univerzálnych hypotéz, na ktorých explanácia spočíva. Konkrétne výrazy ako „teda“, „preto“, „takže“, „pretože“, „prirodzene“, „zjavne“ atď. často naznačujú zamlčaný predpoklad nejakého všeobecného zákona: používajú sa na zviazanie počiatkových podmienok s udalosťou, ktorú treba vysvetliť. To, že danú udalosť treba „prirodzene“ očakávať ako „dôsledok“ stanovených podmienok, však vyplýva iba vtedy, ak sa predpokladajú primerané všeobecné zákony. Vezmime si napríklad tvrdenie, že farmári zo suchej krajiny sa sťahujú do Kalifornie, „lebo“ vďaka neustálemu suchu a piesočným búrkam sa ich život stále zhoršuje a Kalifornia im zrejme ponúkne lepšie životné podmienky. Táto explanácia sa opiera zhruba o univerzálnu hypotézu, že obyvateľstvo bude mať sklon migrovať do oblastí, ktoré ponúkajú lepšie životné podmienky. Evidentne by však bolo ťažké adekvátne sformulovať túto hypotézu vo forme všeobecného zákona, ktorý by celá dostupná relevantná evidencia dostatočne potvrdzovala. Podobne, ak sa nejaká revolúcia vysvetlí na základe nárastu nespokojnosti veľkej časti obyvateľstva s istými prevládajúcimi pomermi, je jasné, že sa v tejto explanácii predpokladá všeobecná pravidelnosť, ale sotva dokážeme uviesť, aká miera a špecifická forma nespokojnosti sa predpokladá a aké musia byť životné podmienky, aby podnietili revolúciu. Analogické poznámky sa týkajú všetkých historických explanácií na základe triedneho boja, ekonomických alebo geografických podmienok, nezadateľných záujmov istých skupín, tendencie rozhadzovať peniaze atď. Všetky z nich vychádzajú z predpokladu univerzálnych

² Donald W. McConnell, *Economic Behavior (Ekonomické správanie)*, New York 1939, s. 894-895.

hypotéz,³ ktoré spájajú isté aspekty individuálneho alebo skupinového života s inými aspektmi. V mnohých prípadoch sa však dá obsah hypotéz, ktoré sa mlčky predpokladajú v danej explanácii, zrekonštruovať iba veľmi približne.

5.3. Mohlo by sa tvrdiť, že javy, ktoré pokrýva spomenutý druh explanácie, majú štatistický charakter, a teda pri ich explanácii treba predpokladať iba pravdepodobnostné hypotézy, takže otázka „východiskových všeobecných zákonov“ by vychádzala z nepravdivej premisy. Naozaj sa zdá, že je možné a oprávnené, aby sa isté explanácie v histórii opierali skôr o predpoklad pravdepodobnostných hypotéz než všeobecných „deterministických“ zákonov, t. j. zákonov vo forme univerzálnych kondicionálov. Túto požiadavku možno rozšíriť aj na mnohé explanácie, ktoré sa predkladajú v iných oblastiach empirickej vedy. Napríklad, ak Tommy dostane osýpky dva týždne po svojom bratovi a ak nebol v spoločnosti iných ľudí, ktorí mali osýpky, prijmemo explanáciu, že chorobu chytil od svojho brata. V pozadí tejto explanácie sa vyskytuje všeobecná hypotéza, no sotva sa dá povedať, že by bolo všeobecným zákonom, že každý, kto ešte nemal osýpky, ich nepochybne dostane, ak bude pri niekom, kto osýpky má. To, že sa nakazí, možno tvrdiť iba s vysokou pravdepodobnosťou.

Zdá sa, že mnoho explanácií v histórii pripúšťa analýzu tohto druhu: keby sa úplne a explicitne sformulovali, tvrdili by také určité počiatkové podmienky a určité pravdepodobnostné hypotézy,⁴ že vzhľadom na dané pravdepodobnostné hypotézy je výskyt udalosti, ktorá sa má vysvetliť, vysoko pravdepodobný za daných počiatkových podmienok. Bez ohľadu na to, či sa explanácie v histórii pokladajú za „kauzálne“ alebo „pravdepodobnostné“, zostáva pravdou, že vo všeobecnosti počiatkové podmienky a najmä univerzálne hypotézy nie sú jasne naznačené a nedajú sa jednoznačne doplniť. (Napríklad v prípade pravdepodobnostnej hypotézy budeme danú pravdepodobnostnú hodnotu poznať prinajlepšom iba veľmi približne.)

³ To, čo sa niekedy zavádzajúco nazýva explanáciou na základe istého pojmu, je v empirickej vede v skutočnosti explanáciou na základe univerzálnych hypotéz obsahujúcich daný pojem. „Explanácie“ zahŕňajúce pojmy, ktoré nefigurujú v empiricky testovateľných hypotézach – napríklad pojem „entelechia“ v biológii, „historický osud rasy“ alebo „vyjavovanie sa absolútneho rozumu“ v histórii – sú iba metaforami bez kognitívneho obsahu.

⁴ E. Zilsel vo veľmi podnetnej stati „Physics and the Problem of Historico-Sociological Laws“ („Fyzika a problém historicko-sociologických zákonov“) (*Philosophy of Science* 8, 1941, s. 567-579) navrhol, že všetky špecificky historické zákony majú štatistickú povahu podobnú „makrozákonom“ vo fyzike. Uvedené poznámky sa však neobmedzujú iba na konkrétne historické zákony, lebo explanácia v histórii spočíva do značnej miery na mimohistorických zákonoch (porovnaj ôsmu časť tejto state).

5.4. Explanačná analýza historických udalostí teda vo väčšine prípadov neponúka explanáciu v niektorom z významov, ktoré sme uviedli, ale niečo, čo možno nazvať *explanačným náčrtom*. Takýto náčrt pozostáva z viac alebo menej vágneho náznaku zákonov a počiatočných podmienok, ktoré sa pokladajú za relevantné, a treba ho „vyplniť“, aby sa stal plnohodnotnou explanáciou. Toto vyplnenie vyžaduje ďalší empirický výskum, ktorého smerovanie naznačuje náčrt. (Explanačné náčrty sú bežné aj mimo histórie; ilustrujú to napríklad mnohé explanácie v psychoanalýze.)

Je jasné, že explanačný náčrt neumožňuje empirické testovanie do tej miery ako úplná explanácia. Napriek tomu je rozdiel medzi vedecky akceptovateľným explanačným náčrtom a pseudoexplanáciou (alebo pseudoexplanačným náčrtom). Vedecky akceptovateľný explanačný náčrt treba vyplniť špecifickejšími tvrdeniami, no naznačuje, kde treba tieto tvrdenia hľadať. Konkrétny výskum môže smerovať k potvrdeniu alebo zoslabeniu týchto indikácií, t. j. môže ukázať, že navrhnutý druh počiatočných podmienok je naozaj relevantný; alebo môže odhaliť, že treba zobrať do úvahy faktory celkom inej povahy, aby sme dospeli k uspokojivej explanácii. – Postup vyplňania, potrebný v súvislosti s explanačným náčrtom, bude vo všeobecnosti predpokladať formu postupného spresňovania relevantných formulácií. Vo všetkých etapách tohto postupu však budú mať tieto formulácie nejakú empirickú dôležitosť: aspoň zhruba sa bude dať naznačiť, aký druh evidencie by bol relevantný na ich testovanie a aké zistenia by ich mohli potvrdiť. Na druhej strane v prípade neempirických explanácií alebo explanačných náčrtov – napríklad na základe historickej predurčenosti istej rasy alebo princípu historickej spravodlivosti – používanie empiricky zmysluplných výrazov znemožňuje aspoň približne naznačiť typ skúmania, ktorý by mal dopad na tieto formulácie a viedol by k evidencii, ktorá buď potvrdzuje alebo zoslabuje navrhnutú explanáciu.

5.5. Keď sa pokúsime zhodnotiť spoľahlivosť danej explanácie, musíme sa najprv pokúsiť zrekonštruovať tak úplne, ako sa len dá, argument tvoriaci explanáciu alebo explanačný náčrt. Treba si najmä uvedomiť, aké východiskové vysvetľujúce hypotézy sa používajú, a treba posúdiť ich sféru pôsobnosti a empirický základ. Oživenie predpokladov pochovaných pod náhrobnými kameňmi „teda“, „preto“, „lebo“ a podobne často ukáže, že predložená explanácia má slabé základy alebo je úplne neprijateľná. V mnohých prípadoch tento postup objaví, že hoci sa tvrdilo, že sa vysvetlilo množstvo detailov udalosti, objasnili sa iba niektoré všeobecné charakteristiky danej udalosti, a aj to iba podľa veľmi liberálnej interpretácie. Napríklad geografické alebo ekonomické podmienky života istej skupiny môžu vysvetliť určité všeobecné črty napríklad jej umenia alebo

morálneho kódexu; to však neznamená, že umelecké výkony tejto skupiny alebo jej systém morálky sa tým podrobne vysvetlili. Znamenalo by to totiž, že už iba na základe opisu prevládajúcich geografických alebo ekonomických podmienok by sa dalo pomocou špecifikovateľných všeobecných zákonov deduktívne odvodiť isté podrobné vysvetlenie istých stránok ich kultúrneho života.

Podobný omyl spočíva v tom, že sa vyberie jedna z niekoľkých dôležitých skupín faktorov, ktoré by sa mali uviesť ako počiatočné podmienky, a potom sa tvrdí, že daný jav je „determinovaný“ touto jednou skupinou faktorov, a teda sa ňou dá vysvetliť.

Prívrženci niektorej konkrétnej školy explanácie alebo interpretácie v histórii príležitostne uvedú ako evidenciu v prospech ich prístupu úspešnú historickú predikciu, ktorú uskutočnil predstaviteľ ich školy. Hoci je prediktívny úspech teórie nepochybne relevantnou evidenciou v prospech jej spoľahlivosti, je dôležité, aby sme sa ubezpečili, či danú úspešnú predikciu možno naozaj získať na základe danej teórie. Niekedy sa stáva, že predikcia je v skutočnosti duchaplným odhadom, ktorý mohol byť ovplyvnený autorovým teoretickým názorom, no nedá sa k nej dospieť iba na základe jeho teórie samej. Prívrženec úplne metafyzickej „teórie“ histórie môže teda mať spoľahlivý cit pre historický vývoj a môže byť schopný robiť správne predikcie, ktoré dokonca vyjadri v terminológii svojej teórie, hoci k nim nedospel prostredníctvom nej. Chránif nás pred takýmito pseudopotvrdenými prípadmi je jednou z funkcií testu c) v 3.3.

6. Pokúsili sme sa ukázať, že v histórii – o nič menej než v inom odvetví empirického skúmania – možno vedeckú explanáciu dosiahnuť iba prostredníctvom vhodných všeobecných hypotéz alebo teórií, čo sú súbory systematicky spojených hypotéz. Táto téza zjavne odporuje bežnému názoru, že pravú explanáciu v histórii dosiahneme iba pomocou metódy, ktorá typicky odlišuje sociálne vedy od prírodných vied; konkrétne ide o *metódu empatického pochopenia*. Dozvedáme sa, že historik si predstavuje seba samého na mieste osôb zaangažovaných do udalostí, ktoré chce vysvetliť; tak úplne, ako je to len možné, sa pokúša pochopiť okolnosti, za ktorých konali, a motívy, ktoré ovplyvnili ich činy. Na základe tohto pomyselného stotožnenia so svojimi hrdinami dospieva k pochopeniu, a teda k adekvátnemu vysvetleniu udalostí, ktoré ho zaujímajú.

V histórii túto metódu empatie nepochybne často používajú laici aj odborníci. Empatia sama osebe však netvorí explanáciu; v podstate je iba heuristickým prostriedkom. Jej funkciou je navrhnúť isté psychologické hypotézy, ktoré by mohli slúžiť ako explanačné princípy v uvažovanom prípade. Keď približne sformulujeme ideu, ktorá sa nachádza v pozadí tejto funkcie, dostaneme: historik sa pokúša zistiť, ako by on sám konal,

keby sa nachádzal v daných podmienkach a keby ho ovplyvňovali konkrétne motívy jeho hrdinov; svoje zistenia pokusne generalizuje na všeobecné pravidlo, ktoré používa ako explanačný princíp na objasňovanie činov daných osôb. Niekedy sa tento postup môže ukázať užitočný z heuristického hľadiska. Nezabezpečuje však spoľahlivosť historickej explanačie, ku ktorej vedie. Historická explanačia závisí skôr od faktickej správnosti empirických generalizácií, ktoré by mohla navrhnúť metóda pochopenia.

Historická metóda sa takisto môže bez tejto metódy zaobiť. Napríklad, historik nemusí byť schopný vcítiť sa do roly paranoickej historickej osobnosti, ale napriek tomu môže byť schopný vysvetliť isté jej činy; zvlášť odvolaním sa na princípy abnormálnej psychológie. To, či sa historik dokáže alebo nedokáže stotožniť so svojim historickým hrdinom, je teda irelevantné pre správnosť jeho explanačie. Dôležitá je spoľahlivosť použitých všeobecných hypotéz, pričom nezáleží na tom, či boli navrhnuté na základe empatie alebo striktného behavioristického postupu. Zdá sa, že za veľkú časť príťažlivosti „metódy pochopenia“ zodpovedá skutočnosť, že má sklon prezentovať spomínané javy ako niečo, čo je pre nás „prijateľné“ alebo „prirodzené“;⁵ to sa často deje pomocou príťažlivo formulovaných metafor. Takýto druh „pochopenia“ však treba jasne oddeľovať od vedeckého pochopenia. Ako v ktorejkoľvek inej empirickej vede, aj v histórii pozostáva explanačia nejakého javu v tom, že sa tento jav subsumuje pod všeobecné empirické zákony. Kritériom spoľahlivosti explanačie nie je to, či sa páči našej predstavivosti, či je formulovaná pomocou sugestívnych analógií alebo sa inak vzbudzuje zdanie jej prijateľnosti – všetko toto sa môže vyskytovať takisto aj v pseudoexplanačiách –, ale výlučne je ním iba to, či spočíva na empiricky dobre potvrdených predpokladoch týkajúcich sa počiatkových podmienok a všeobecných zákonov.

7.1. Doteraz sme uvažovali o dôležitosti všeobecných zákonov pre explanačiu, predikciu a tzv. pochopenie v histórii. Stručnejšie teraz preskúmame niektoré iné postupy historického výskumu, ktoré predpokladajú univerzálne hypotézy.

S explanačiou a pochopením úzko súvisí tzv. *interpretácia historických javov* prostredníctvom nejakého konkrétneho prístupu alebo teórie. Interpretácie, ktoré sa skutočne v histórii ponúkajú, pozostávajú buď zo subsumpcie daných javov pod vedeckú explanačiu či explanačný náčrt, alebo z pokusu subsumovať ich pod nejakú všeobecnú ideu, ktorá nie je prí-

⁵ Kritiku tohto druhu prijateľnosti možno nájsť v Zilselovej stati (*loc. cit.*, s. 577–578) a v siedmej a ôsmej časti state „Problems of Empiricism“ („Problémy empiricizmu“) (*International Encyclopedia of Unified Science* II, 8) od toho istého autora.

stupná žiadnemu empirickému testu. V prvom prípade je interpretácia zjavne explanačiou prostredníctvom univerzálnych hypotéz. V druhom prípade máme pseudoexplanačiu, ktorá môže mať emotívnu príťažlivosť a vyvolávať živé obrazové asociácie, no neprispieva k nášmu teoretickému pochopeniu daných javov.

7.2. Analogické poznámky sa týkajú postupu získavania „významu“ daných historických udalostí; jeho vedecká dôležitosť spočíva v určení, aké iné udalosti sa relevantne spájajú s danou udalosťou, či už ako „príčiny“ alebo ako „účinky“. Tvrdenie o relevantných vzťahoch opäť predpokladá formu explanačii alebo explanačných náčrtov, ktoré zahŕňajú univerzálne hypotézy. Jasnejšie to uvidíme v nasledujúcej časti.

7.3. V historickej explanačii istých sociálnych inštitúcií sa kladie veľký dôraz na analýzu *vývinu* danej inštitúcie až do uvažovaného štádia. Kritici tohto prístupu namietali, že číry opis tohto druhu nie je pravou explanačiou. Vzhľadom na predchádzajúce úvahy môže tento argument nadobudnúť trochu inú podobu. Opis vývinu inštitúcie zjavne nie je iba tvrdením o *všetkých* udalostiach, ktoré mu časovo predchádzali; treba sem zahrnúť iba tie udalosti, ktoré sú „relevantné“ pre utváranie danej inštitúcie. To, či nejaká udalosť je relevantná pre tento vývin, nie je otázkou historikového hodnotového postoja, ale objektívnou otázkou, ktorá závisí od toho, čo sa niekedy nazýva kauzálnou analýzou vzniku danej inštitúcie.⁶ Kauzálna analýza udalosti spočíva v tom, že sa sformuluje explanačia tejto udalosti, a keďže sa tu vyžaduje odkaz na všeobecné hypotézy, vyžadujú to aj predpoklady o relevantnosti, a teda aj adekvátna analýza historického vývinu nejakéj inštitúcie.

7.4. Odkaz na všeobecné zákony podobne obsahuje použitie pojmov *determinácie a závislosti* v empirických vedách, vrátane histórie.⁷ Môžeme teda napríklad povedať, že na základe Boylevho zákona tlak plynu závisí od jeho teploty a objemu alebo že teplota a objem určujú tlak. Kým sa

⁶ Pozri podrobný a jasný výklad tohto bodu v knihe M. Mandelbauma; *loc. cit.*, šiesta až ôsma kapitola.

⁷ Podľa Mandelbauma, história – na rozdiel od fyzikálnych vied – „nespočíva vo formulácii zákonov, ktorých príkladom je konkrétny prípad, ale v opise udalosti v ich skutočných vzájomných determinujúcich vzťahoch; v tom, že sa udalosti chápu ako produkty a producenti zmeny“ (*loc. cit.*, 13–14). Neudržateľnosť tohto názoru ukázal v podstate už Hume; ide o vieru, že dôkladné preskúmanie dvoch špecifických udalostí samých osebe, bez akéhokoľvek odkazu na podobné prípady a všeobecné pravidelnosti, môže odhaliť, že jedna z týchto udalostí produkuje alebo determinuje druhú udalosť. Táto téza nielen protirečí vedeckému významu pojmu determinácie, ktorý zjavne spočíva na pojme všeobecného zákona, ale nedokáže ani poskytnúť objektívne kritériá, ktoré by svedčili o zamýšľanom vzťahu determinácie alebo produkcie. Hovorí teda o empirickej determinácii bez akéhokoľvek odvolávania sa na všeobecné zákony znamená používať metaforu bez kognitívneho obsahu.

však bazálne zákony explicitne nesformulujú, tvrdenie o vzťahu závislosti alebo determinácie medzi istými veličinami alebo charakteristikami znamená prinajlepšom tvrdiť, že sa spájajú pomocou nejakého nešpecifikovaného empirického zákona. To je naozaj veľmi skromné tvrdenie. Ak napríklad vieme iba to, že existuje nejaký empirický zákon spájajúci dve metrické veličiny (napríklad dĺžku a teplotu kovovej tyče), nemôžeme si byť ani istí, či zmenu jednej z nich nebude sprevádzať zmena druhej z nich (lebo zákon môže spájať tú istú hodnotu „závislej“ alebo „determinovanej“ veličiny s rozdielnymi hodnotami druhej veličiny), ale si môžeme byť istí iba tým, že s akoukoľvek špecifickou hodnotou jednej z premenných sa vždy bude spájať jedna a tá istá hodnota druhej premennej. To je zjavne omnoho menej, než chcú tvrdiť mnohí autori, keď hovoria o determinácii alebo závislosti v historickej analýze.

Povrchné tvrdenie, že ekonomické (alebo geografické alebo akékoľvek iné) podmienky „determinujú“ vývin a zmenu všetkých ostatných aspektov ľudskej spoločnosti, má teda explanačnú hodnotu iba do tej miery, do akej sa dá zdôvodniť explicitnými zákonmi, ktoré stanovujú, aký konkrétny druh zmeny v ľudskej kultúre bude pravidelne nasledovať po špecifických zmenách v ekonomických (geografických atď.) podmienkach. Len formulácia konkrétnych zákonov môže naplniť všeobecnú tézu vedeckým obsahom, sprístupniť ju empirickým testom a priradiť jej explanačnú funkciu. Vypracovanie takýchto zákonov s maximálnou možnou presnosťou je zjavne smer, ktorým treba hľadať postup vo vedeckej explanácii a pochopení.

8. Úvahy z tejto state sú úplne neutrálne vo vzťahu k problému „špecificky historických zákonov“: ani nepredpokladajú, že historické zákony sa od sociologických a iných zákonov odlišujú nejakým zvláštnym spôsobom, ani nenaznačujú či nepopierajú predpoklad, že sa dajú nájsť empirické zákony, ktoré sú v istom špecifickom zmysle historické a sú dobre potvrdené empirickou evidenciou.

Oplatí sa tu však spomenúť, že univerzálne hypotézy, na ktoré sa historici explicitne alebo mlčky odvolávajú pri formulácii explanácií, predikcií, interpretácií, súdov o relevancii atď., sú prevzaté z rozličných oblastí vedeckého výskumu, pokiaľ nie sú predvedeckými generalizáciami každodennej skúsenosti. Mnohé univerzálne hypotézy, na ktorých stojí napríklad historická explanácia, by sa bežne zaradili medzi psychologické, ekonomické, sociologické a čiastočne azda medzi historické zákony. Okrem toho musí historický výskum často siahť po všeobecných zákonoch sformulovaných vo fyzike, chémii a biológii. Napríklad explanácia porážky armády odvolaním sa na nedostatok potravy, nepriaznivé počasie, chorobu a podobne predpokladá, zvyčajne mlčky, taketo zákony. Datovanie dejinných udalostí pomocou letokruhov vychádza z aplikácie

istých biologických pravidielností. Rozličné metódy testovania autenticity dokumentov, malieb, mincí atď. využívajú fyzikálne a chemické teórie.

Posledné dva príklady ilustrujú ďalší aspekt, ktorý je relevantný v tomto kontexte. Aj keby historik navrhoval, aby sa jeho výskum obmedzoval na „čirý opis“ minulosti, bez akéhokoľvek pokusu ponúknuť explanačné, tvrdenia o relevantnosti a determinácii atď., neustále by musel využívať všeobecné zákony. Objektom jeho štúdia je totiž minulosť a tá je navždy neprístupná jeho priamemu pozorovaniu. K svojmu poznaniu sa musí dostať pomocou nepriamych metód: využitím univerzálnych hypotéz, ktoré spájajú jeho súčasnosť s danými minulými udalosťami. Túto skutočnosť zatemnilo čiastočne to, že niektoré relevantné pravidelnosti sú také známe, že sa vôbec nepokladá za potrebné spomínať ich, a čiastočne to, že sa zaviedol zvyk odsúvať rozličné hypotézy a teórie, ktoré sa používajú pri získavaní poznania o minulých udalostiach, medzi „pomocné vedy“ histórie. Je celkom pravdepodobné, že niektorých historikov, ktorí majú sklon minimalizovať, ak nie popierať dôležitosť všeobecných zákonov pre históriu, poháňa pocit, že iba „pravé historické zákony“ sú pre históriu zaujímavé. Keď si však raz uvedomíme, že objavenie historických zákonov (v nejakom spresnenom význame tohto veľmi vágneho pojmu) by neurobili z histórie disciplínu, ktorá je metodologicky autonómna a nezávislá od iných odvetví vedeckého výskumu, bude sa zdať, že problém existencie historických zákonov by mal niečo stratiť zo svojej dôležitosti.

Poznámky z tejto časti sú iba konkrétnymi ilustráciami dvoch širších princípov teórie vedy: po prvé, oddelenie „čistého opisu“ od „hypotetickej generalizácie a výstavby teórie“ je v empirickej vede bezdôvodné – pri výstavbe vedeckého poznania sú tieto dve činnosti neoddeliteľne spojené; po druhé, je podobne bezdôvodné a zbytočné pokúšať sa zaviesť ostrú hranicu medzi rozličnými sférami vedeckého výskumu a každú z týchto oblastí rozvíjať autonómne. Nevyhnutnosť široko v historickom skúmaní univerzálne hypotézy, z ktorých aspoň prevažná väčšina pochádza z výskumných oblastí, ktoré sa tradične oddeľujú od histórie, je iba jedným aspektom toho, čo možno nazvať metodologickou jednotou empirickej vedy.